

УДК 316.28

КОНЦЕПТ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ: СУЧАСНІ ТРАКТУВАННЯ

Ляпіна Людмила Анатоліївна – кандидат політичних наук, доцент, декан факультету соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили

У даній статті наведені сучасні трактування поняття «мультикультуралізм». Зокрема, представлені теоретичні узагальнення представників американської, канадської, австралійської, європейської та російської соціальної науки. Акцентовано увагу на двох домінуючих концептуальних підходах, де перший трактує природу мультикультуралізму у руслі конструктивістського розуміння культури, другий - критикує мультикультуралізм як форму культурної експансії, що сформувалася в епоху глобалізації, або як вияв космополітичного світогляду.

Ключові слова: мультикультуралізм, культура, соціетальна культура, культурна багатоманітність, культурна самоідентичність.

В данной статье приведены современные трактовки понятия «мультикультурализм». В частности, представлены теоретические обобщения представителей американской, канадской, австралийской, европейской и российской социальной науки. Акцентировано внимание на двух доминирующих концептуальных подходах, где первый трактует природу мультикультурализма в русле конструктивистского понимания культуры, второй - критикует мультикультурализм как форму культурной экспансии, которая сформировалась в эпоху глобализации, или как проявление космополитического мировоззрения.

Ключевые слова: мультикультурализм, культура, социетальная культура, культурное многообразие, культурная самоидентичность.

In this article the author presents the modern interpretation of the concept of «multiculturalism». In particular, theoretical generalizations of representatives of American, Canadian, Australian, European and Russian social science are considered. Attention is focused on two dominant conceptual approaches where the first deals with the nature of multiculturalism in line with constructivist understanding of culture, and the second criticizes multiculturalism as a form of cultural expansion, formed in the era of globalization, or as an expression of cosmopolitan outlook.

Keywords: multiculturalism, culture, societal culture, cultural diversity, cultural self-identity, cultural self-identity.

Феномен мультикультуралізму привертає до себе увагу науковців соціогуманітарного напрямку вже більше трьох десятиліть, коли все нагальніше постає питання подальшого («наднаціонального») розвитку західної цивілізації в умовах наростаючих глобалізаційних перетворень. Протягом цього періоду простежується широке різноманіття підходів до оцінки його історичної та соціальної природи, прогнозування перспектив і ризиків мультикультурної стратегії суспільного розвитку. У контексті даного дослідження особливе значення мають концептуальні трактування мультикультуралізму в зарубіжній соціології, що дозволяють сформувати уявлення про його специфіку.

Вивчення і узагальнення змісту концепту мультикультуралізму є також актуальним і необхідним для дослідження міжетнічних відносин в Україні, вироблення оптимальної моделі міжетнічної взаємодії, запобігання конфліктогенним ситуаціям. Адже Україна як поліетнічна країна об'єднує в собі традиції багатьох культур, що породжує необхідність рефлексивного осмислення концепту мультикультуралізму в українському просторі.

У сучасних соціальних дослідженнях феномен мультикультуралізму стає все популярнішим. Судячи по кількості наукових статей і монографій, виданих за останні роки, мультикультуралізм визнається як один із самих характерних проявів актуалізації горизонтальних соціальних зв'язків, що характеризують серйозні зрушення в сучасному суспільстві.

Розвиток теорії мультикультуралізму представлений у роботах західних дослідників М. Вевйорки, У. Кімліки, Р. Ле Коадіка, Ч. Кукатаса, Н. Глэйзера, Дж. Ролза, Ч. Тейлора, М. Уолцера, Ю. Хабермаса, О. Хеффе та ін.

Серед праць російських вчених доцільно виділити дослідження Л. Дробіжевої, О. Куроп`ятника, Г. Макарової, В. Малахова, Л. Нізамової, Н. Покровської, В. Тишкова, М. Тлостанової та ін.

В Україні проблемі мультикультуралізму присвячені роботи Н. Висоцької, А. Колодій, С. Омельченко, О. Шульги та ін.

Ідеологи мультикультуралізму, П. Берлін і Г. Маркузе, яких ще називають «батьками-засновниками» концепції мультикультуралізму, уявляли собі цей ідеал наступним чином. У суспільстві з розвиненими інститутами демократії мирно співіснують різні культурні общини, в рамках яких індивід реалізує своє право на культурну самоідентичність [1].

На сучасному етапі мультикультуралізм трактується досить широко. Висловлюючись словами американського ліберального публіциста Річарда Бернстайна, «мультикультуралізм», «безумовно – поняття невизначене» [2, с. 4]. Формування різноманітних уявлень про саме явище мультикультуралізму сприяло появі безлічі трактувань цього поняття. «І кожен теоретик, - зазначає російська дослідниця Мадина Тлостанова, - звертаючись до даного феномену, пропонує фактично його нове визначення» [3, с. 7].

Так, в американській соціології один із засновників американського неоконсерватизму Натан Глейзер визначає мультикультуралізм як «комплекс різноманітних процесів розвитку, в ході яких розкриваються багато культур на протигагу єдиній американській культурі» [4, с. 103]. Ліберальний історик Артур Шлезинджер-молодший, у свою чергу, трактує дане поняття як ідеологію, сутність якої полягає у тому, щоб замінити суспільні ідеали «асиміляції - фрагментацією, інтеграції - сепаратизмом» [5, с. 16-17]. В інтерпретації ж Майкла Лінда «мультикультуралізм» - це ідеологія, «в цілому лівих сил», яка виходить з того, що Америка є «нацією націй, федерацією національностей або культур, що мають спільний уряд» [6, с. 1]. Американський філософ російського походження Борис Парамонов стверджує, що «мультикультуралізм є відсутність культури як (універсальної) норми» [7, с. 6].

Канадські дослідники переважно орієнтуються на класичне розуміння мультикультуралізму, пов'язане з формулою «інтеграція без асиміляції». Зокрема, на думку канадського комунітаріста, професора філософії та політичних наук Чарльза Тейлора, мультикультуралізм є формою самоствердження, не тільки боротьбою індивідів за визнання, а й вимогою визнання оригінальності, самобутності і рівнозначності в ідентичності, і його суть полягає у утвердженні універсальних принципів толерантності та плюралізму [8, с. 42]. Дослідник пише: «Інші культури існують. І ми повинні й надалі жити разом - водночас як у межах всього світу, так і перемішані у кожному окремому суспільстві» [9, с. 70]. Чарльз Тейлор стверджує, що кожна культура, яка вміщує в себе щось, що заслуговує на повагу, навіть при наявності у ній елементів, які викликають негативне ставлення, гідна визнання. Тобто релятивістський підхід канадського вченого має на меті визнання рівності етнічних культур, поважливе ставлення до них усіх, що дозволить створити підґрунтя для діалогу культур, знизити рівень напруженості у відносинах між цивілізаціями, буде нівелювати їх протиріччя та сприяти формуванню єдиної демократичної культури зі спільними цінностями, тобто універсалізації людської суті.

Чарльз Тейлор є засновником і автором компромісного мультикультуралізму, який базується на визнанні. Дослідник поєднав поняття «визнання» з поняттям «мультикультуралізм» на тій підставі, що визнання самобутніх культурних особливостей різних людей можливо лише в суспільствах, які культивують полікультурні цінності. Він вважає «визнання» новою людською потребою і допускає, що всі члени сучасних суспільств очікують визнання. Є дві форми визнання: загальний вияв демокративної форми «рівноправ'я» та конкретний вияв цінності самобутніх особливостей людини, які ідентифікують себе з певними соціальними групами. Визнання самобутніх культурних особливостей - це рушійна сила розвитку мультикультуралізму як на рівні окремих людей, так і на рівні цілого суспільства.

У роботах Уільяма Кімліки мультикультуралізм оцінюється як «відповідь на націєбудівництво», заснована на формуванні «соціетальної культури», пошуку «спільної соціетальної мови», що забезпечує національну інтеграцію при збереженні «можливості суспільного та приватного вираження індивідуальних і колективних відмінностей» [10].

Австралійська школа також спочатку спиралася на плюралістичне розуміння мультикультуралізму. Її лідер Е. Зубржицькі підкреслював, що мультикультуралізм за своєю природою є саме політичним проектом держави, покликаним розкрити природний потенціал таких іммігрантських спільнот, як австралійська, канадська та американська [11]. Згодом в його концепції мультикультуралізм розглядається вже як універсальне явище, пов'язане з тотожністю загальнолюдських цінностей у сучасному світі.

В європейській соціальній науці в розгорнутому варіанті ця ідея представлена в працях професора Лондонської школи економіки Чандрана Кукатаса. Визначаючи п'ять варіантів реакції на проблему зіткнення культурних парадигм: ізоляціонізм, асиміляторства, м'який мультикультуралізм, жорсткий мультикультуралізм і апартеїд, дослідник виділяє насамперед м'який мультикультуралізм. Останній, на його думку, передбачає підтримку загального культурного поля, проповідує рівне і рівнозначне ставлення до етнічних культур, які хочуть зберегти локальну своєрідність [12].

Один з представників французької соціології, прихильник «інтегративного» мультикультуралізму Мішель Вевйорка вважає, що мультикультуралізм поєднує в собі вимогу культурного визнання з боротьбою

проти соціальної нерівності. «Мультикультуралізм у вузькому сенсі, - зазначає М. Вевйорка, - це публічна політика, істотна частина інститутів, правових і державних (або місцевих) дій щодо забезпечення культурних відмінностей (принаймні, деяких з них) визнанням в суспільній сфері» [13, с. 24].

Відомий німецький вчений Франц-Олаф Радтке трактує мультикультуралізм як стратегію «top-down», тобто апелятивну соціальну технологію, що робить ставку на толерантність як на засіб відновлення справедливості у сфері комунікації та виховання і яка сподівається домогтися соціальної інтеграції шляхом переконання, й одночасно як стратегію «botton-up» переслідувану етнічними спільнотами для мобілізації своїх членів, якщо останні вважають себе дискримінованими або побоюються втрати статусу чи привілейованого доступу до суспільних та матеріальних благ [14, с. 105].

В цілому, дослідження європейських вчених спрямовані на вивчення мультикультуралізму в широкому філософському, історичному та ідеологічному контексті. Тут можна виділити два домінуючих концептуальних підходи. Представники першого (вищезазначені дослідники, а саме: Н. Глейзер, Ч. Кукатас, М. Вевйорка, Ф.-О. Радтке, а також Г. Терборн, І. Рац, З. Бауман, Ю. Габермас, Н. Луман та ін.) мультикультуралізм визначають як один з найбільш яскравих симптомів «поточної сучасності». Його природа трактується в руслі конструктивістського розуміння культури. Тобто, як зазначає професор соціології університету Уппласа Гьоран Терборн «мультикультуралізм висунув на перший план культуру як ідентичність» [15, с. 64].

Альтернативну позицію посідають європейські дослідники (А. Шлезинджер-молодший, Е. Тодд, С. Жижек та ін.), які критикують мультикультуралізм як форму культурної експансії, що сформувалася в епоху глобалізації, або як вияв космополітичного світогляду. Зокрема, цікавим у даному плані є погляди словенського культуролога й соціального філософа Славој Жижека. На його думку, мультикультуралізм - це «ідеальна ідеологічна форма глобального капіталізму». Якщо глобальний капіталізм є парадоксом колоніалізму без держав-колоній, то мультикультуралізм являє собою принцип європоцентричного відсторонення та/чи патерналістського прийняття локальних культур, що укорінений при цьому в жодну конкретну культуру. Сутність мультикультуралізму проявляється в заміні суспільних ідеалів, коли за поняттям інтеграції, яка видає себе за форму терпимості, часто приховується уявлення про асиміляцію. Асиміляція в кінцевому рахунку означає пристосування до панівних форм ідентичності [16, с. 22].

Російська традиція вивчення мультикультуралізму почала складатися лише з кінця 1990-х р.р., проте вже набула певної специфіки з точки зору побудови проблемного поля. Серед робіт російських дослідників можна виділити дослідження доктора соціологічних наук, професора з Санкт-Петербургу Олександра Куроп'ятника, в яких мультикультуралізм розуміється насамперед як особлива форма інтегративної ідеології, за допомогою якої поліетнічні, полікультурні національні товариства реалізують стратегії соціальної згоди і стабільності на принципах рівноправного співіснування різних форм культурного життя [17]. Вчений виокремив три рівня розуміння мультикультуралізму, що на даний момент закріпилися в соціальних науках: демографічний (дескриптивний), суть якого полягає в описуванні змін демографічних, етнокультурних параметрів національних спільнот під впливом ендегенних (міграція) та екзогенних (імміграція) факторів (мультикультуралізм у даному випадку розуміється як політика інтеграції іммігрантів у приймаюче суспільство); ідеологічний, в рамках якого обговорюються концепції національних ідеологій; політичний, орієнтований на практичне застосування принципів мультикультуралізму як політичної програми, спрямованої на гармонізацію відносин між державою та етнічними, культурними меншостями, що її складають, а також на врегулювання відносин всередині самих меншостей [18, с.8].

Тогожної точки зору дотримується й вчений Нур Кірабаєв, який характеризує мультикультуралізм як «теорію, практику і політику неконфліктного співіснування на одному життєвому просторі різномірних культурних груп». Він підтримує повагу до відмінностей, але при цьому не відмовляється від пошуку універсальності [19, с.20]. Тобто взаємодія культур відбувається через координацію, а не субординацію.

Філософ Володимир Малахов використовує назву «мультикультуралізм», маючи на увазі багатокультурну освіту, явище, суспільство, що не має «панівної культури», яке являє собою «спосіб протистояти расизму, упередженням, ксенофобії, етноцентризму, ненависті, заснованої на культурних відмінностях» [20, с. 34].

Кандидат наук з культурології Вікторія Мамонова розглядає мультикультуралізм як модель культури, яка передбачає насамперед зняття центричного вектору розвитку, деієрархізацію та легітимацію форм культурної інаковості. Проте, поліфонія етнічних, національних культур, субкультур виявляє насамперед багатоманітність форм вияву, побутування культури, які, тим не менш, не є рівноцінними, рівнозначними. Їх зрівняння, приведення до спільного займенника означає застосування однієї класифікаційної сітки для форм культури, що мають різну природу походження, різні способи функціонування, різну організацію [21].

У свою чергу, доктор філологічних наук, професор Мадина Глостанова вважає, що мультикультуралізм постає в якості «обґрунтування плюралістичної культурної піраміди, що приходить

на зміну логоцентричної», пропонуючи «нове « ідеальне» і часто утопічне бачення відповідно або по контрасту з поняттям суспільства і культури розмаїття» [22, с. 99]. А для соціального філософа Валентини Федотової культурне різноманіття є в сьогоdnішньому світі природним і неминучим, тому мультикультуралізм виступає не просто як констатація цього різноманіття, а як стратегія, спрямована на підтримку розділових ліній і виокремлення загального загальне з різноманіття [23, с. 450].

Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок про те, що дискурс мультикультуралізму суперечливий. Зарубіжна наукова думка пропонує широкий спектр теоретичних інтерпретацій мультикультуралізму. кожна з яких не заперечує напрацювань і досягнень попереднього етапу, а уточнює їх зміст у відповідності з актуальними питаннями сучасності.

Література:

1. Галецкий, В. Критическая апология мультикультурализма [Электронный ресурс] / Владислав Галецкий // <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/634>.
2. Bernstein R. Dictatorship of Virtue. Multiculturalism and the Battle for America's Future / R. Bernstein – N.Y., 1994. – 367 p.
3. Тлостанова М.В. Проблема мультикультурализма и литература США конца XX века [Текст] / М.В. Тлостанова. – М.: ИМЛИ РАН, «Наследие», 2000. – 400 с.
4. Глэйзер Н. Мультиэтнические общества: проблемы демографического, религиозного и культурного разнообразия [Текст] / Н. Глэйзер // Этнографическое обозрение. – 1998. – № 6. – С. 98-104.
5. Schlesinger Arthur M. The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural Society / Arthur M. Schlesinger. 2nd ed. – N.Y.-L., 1992. – 55 p.
6. Lind M. The Next American Nation and the Forth American Revolution / M. Lind - N.Y., 1995 – 36 p.
7. Парамонов Б.М. Конец стиля / Б.М. Парамонов. – М.: «Аграф», 1997. – 464 с.
8. Taylor Gh: The Politics of Recognition/ Ch.Taylor // Multiculturalism; examiningthe politics of recognition // Charles Taylor [etar:]; ediantintrod; by A. Gutmann: – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994. – P. 25-73.
9. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «Політика визнання» [Текст] / Ч. Тейлор. – К.: Альтерпрес, 2004. – 172 с.
10. Kymlicka W. Multicultural citizenship/W. Kymlicka. - Oxford: Clarendon Press, 1995. – 280 p.; Kymlicka W., Opalski M. Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnie Relations in Eastern Europe / W. Kymlicka, M. Opalski. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 439 p.; Кимлика У. Современная политическая философия : введение / У. Кимлика; Пер.с англ. С. Моисеев. – М.: ГУ ВШЭ, 2010. – 589 с. – (Политическая теория).
11. Jerzy Zubrzycki [Электронный ресурс] / ABC Radio National: Big Ideas. 25 may 2003 // URL: <http://www.abc.net.au/rn/bigidea/stories/s859455.htm>.
12. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма [Электронный ресурс] / Ч.Кукатас // ДИАЛОГ.ua: независимый информационно-аналитический ресурс. – Режим доступа: http://dialogsoft.org.ua/ua/issue_full.php?m_id=10227.
13. Вевьрка М. Формирование различий // Социс. Социологические исследования : Научный и общественно-политический журнал. – 2005 . – № 8 . – С.13-24.
14. Радтке Ф.-О. Разновидности мультикультурализма и его неконтролируемые последствия / Ф.-О. Радтке // Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ / Под ред. В. С. Малахова, В. А. Тишкова. – М.: Ин-т этнологии и антропологии РАН, 2002. - С. 103-115.
15. Терборн Г. Мультикультурные общества / Г. Терборн. – Социологическое обозрение. –2001. – № 1. – Том 1. – С. 50-67.
16. Жижек С. Интерпассивность, или Как наслаждаться посредством Другого: Желание: Влечение; Мультикультурализм / С. Жижек / Пер. с англ. А. Смирнова; под ред. В. Мазина, Г. Рогоняна. – СПб. : Алетей, 2005. – 156 с.
17. Куропятник А. И. Проблема идентичности в мультикультуральных и полиэтнических обществах [Электронный ресурс] / А. И. Куропятник // Режим доступа: <http://sib ident.narod.ru/text/kuropyatnik2.doc>.
18. Куропятник А. И. Проблема идентичности в мультикультуральных и полиэтнических обществах [Электронный ресурс] / А. И. Куропятник // Режим доступа: <http://sib ident.narod.ru/text/kuropyatnik2.doc>.
19. Кирабаев Н.С. Культурная идентичность, плюрализм и глобализация в современном философском дискурсе [Текст] / Н.С. Кирабаев // Диалог цивилизаций: Восток-Запад: Культурная идентичность и глобализация Доклады и выступления. 5-й международный философский симпозиум. – М.: Изд-во РУДН, 2002. – С. 13-21.
20. Дмитриев, Г. Д. Многокультурное образование / Г. Д. Дмитриев. – М. : Прогресс, 1999. – 208 с.
21. В. А. Мамонова. Мультикультурализм: разнообразие и множество <http://credonew.ru/content/view/606/32>
22. Тлостанова, М. В. Движение идей мультикультурализма в США конца XX века / М. В. Тлостанова // США, Канада: ЭПК. - 2000. - № 10. - С. 98-107.
23. Федотова, В. Г. Хорошее общество / В. Г. Федотова. — М. : Прогресс-Традиция, 2005. – 544 с.